

VALHE JA TOTUUS – näkökulmia

Talouden ja politiikan toimittaja, Jarno Hartikainen esitelmöi Kansallisteatterin Mustassa Laatikossa kirjansa teemasta Totuudenjälkeinen aika. Teema on elänyt mielessä sen kuultuani ja olen etsinyt täydentäviä näkökulmia teemaan ja sivuan myös valeuutisten maailmaa. Tässä aiheet: Totuus vastaan totuus, totuus ja valhe itsestä sekä totuus ja valhe satujen näkökulmalta.

Totuus vastaan totuus

Niin lehteä kuin tv-ohjelmia seurattaessa huomaa, että sen oikean totuuden omaajia löytyy lähes jokaiselta inhimillisen elämän osa-alueelta. Totuuden omaaja herättää eloon sekä puolustajat että vastaan väittäjä. Joskus hän karkottaa muut läheltään. Usein saa seurata kiivaan juupas – eipäs – väittelyn kierteen. Kärjistyessään tilanne voi kehittyä vakavaksi taisteluksi niin yksilöiden kuin yhteisöjen välille.

Heinz von Foester, konstruktivismiin pioneeri oli sitä mieltä, että koko totuus – käsitteestä olisi luovuttava, jotta ihmisten välinen rauhallinen ja levollinen yhteiselo mahdollistuisi. Rauhallinen yhteiselo lie ihanne ja hetkittäin mahdollinenkin. Mutta ihmisyyteen kuuluu kokemus kitkasta vastakkaisten näkökulmien ja käsitysten välillä. Ne mahdollistavat parhaimmillaan muutoksen. Ja toivon mukaan muutoksen kohti toimivaa yhteiseloä ja ajanjaksoja, joissa levollisuus on mahdollinen.

Mutta paikalleen jämähtänyt väittely siitä, kuka omaa sen oikean totuuden jostain asiasta tuskin palvelee tätä tavoitetta. Dialogi ja vastavuoroinen toisen näkökulmaa kunnioittava kuunteleminen on oma taiteen lajinsa. Dialogisuutta edistäviä teorioita on olemassa monia. Yksi näistä on Jakob Levy Morenon oppi ihmisten välisistä suhteista ryhmissä ja yhteiskunnallisella tasolla eli sosiometria.

Hän kehitti erilaisia sosiometriaan perustuvia menetelmiä ja tekniikkoja palvelemaan sekä kahdenvälistä kohtaamista että muutosta yhteisön tai ryhmän rakenteissa tilanteissa, joissa osapuolten näkökulmat ovat kaukana toisistaan tai yhteisö ei toimi tehtävänsä suuntaisesti. Parhaimmillaan ne purkavat vuorovaikutusta vääristäviä mielikuvia ja projektioita.

Kahdenvälisessä kohtaamisessa asettautuminen toisen asemaan ja nahkoihin edesauttaa ymmärryksen saamista vastapuolen kokemuksesta ja käsityksestä siitä, mikä on hänen totuutensa tietyssä tilanteessa tai asiassa ja miten se on muodostunut. Se laajentaa rationaalisen, asiaväittämien välisen kohtaamisen inhimillisemmäksi. Löytyy näköalaa esimerkiksi siihen, mitä tarkoitusta varten tietyn totuuden edustaminen on merkittävää vastapuolelle. Ajatus on, että tällainen vastavuoroinen ymmärrys avaa lopulta dialogin ja mahdollistaa etenemisen kohti rauhaa.

Totuus ja valhe itsestä

Kukin meistä toivoo, että toiseen ihmiseen voi luottaa niin työssä kuin arjen ihmissuhteissa. Toisen henkilön näkökulmalta katsottuna myös meiltä itseltämme odotetaan luotettavuutta. Valheesta kiinni jääminen murtaa aina luotettavuuden.

Valhe on tietoisesti esitettyä väärä todistus ja väite jostain asiasta, jonka tarkoitus on johtaa kuuntelija tavallaan harhaan, herättää väriä toiveita ja uhkia. Joten merkittävää ihmissuhteissa ja niiden ylläpitämisessä on, että ihminen pyrkii totuudellisuuteen ja välttämään valehtelua. Tämä tarkoittaa arjen sosiaalisissa suhteissa oikeastaan jatkuvaa tasapainottelua totuuden ja valheen välillä.

Carl Gustav Jung kuvaa tätä tasapainottelua käsitteellä persona. Psykologisena käsitteenä se kertoo inhimillisestä tarpeestamme tulla hyväksytyksi ja arvostetuksi sosiaalisessa kentässä. Toisaalta käsitteessä tiivistyy myös ihmisen toiminta- ja sopeutumiskykyisyys, jota tarvitaan yhteiskunnassa ja kaikessa sosiaalisessa elämässä. Persona edustaa myös ihmisen ideaalikuva itsestään. Ihminen jättää epäkelvot ja – toivotut puolensa mielellään tietoisesti piiloon. Osa näistä epätoivotuista puolista painuu tiedostamattomaan. Tässä mielessä totuus itsestä joustaa tilanteen ja suhteen mukaan. Yksipuolinen ideaalikuva tavoittelu ja ohjautuminen ulkoisten arvostusten ja odotusten mukaisesti muodostavat kuitenkin riskin ihmisen hyvinvoinnille ja inhimilliselle kuvalle itsestään ja elämästä. Uupuminen ja masentuminen ovat yksi seuraus.

Moreno tarkastelee personan edustamia asioita toiminnan kautta eli sosiaalisia roolejamme. Morenon sosiaalisen roolin käsite on laajempi kuin sosiaalipsykologiassa, jossa se ymmärretään lähinnä vastauksena ulkoiseen odotukseen ja tehtävään. Morenon rooliteoriassa ja työkäytännöissä huomioidaan, että myös sosiaalinen rooli on toimintamuoto, jonka juuret ulottuvat ihmisen psyykessä tiedostamattomaan sekä henkilökohtaisen että kollektiiviseen tiedostamattoman kerrostumaan asti. Jung kutsuu tätä tiedostamattoman alueen kokonaisuutta varjoksi. Varjo pitää sisällään personan vastakohdan, sitä täydentävät sisällöt, jotka eivät mahdu ihmisen tietoiseen ideaaliin itsestään, jolla hän pyrkii vastaamaan ulkoisen maailman odotuksiin.

Sosiaalisten roolien tarkastelu johtaa usein siihen havaintoon, että ihminen on itse asiassa joidenkin omien sisäisten tiedostamattomien tekijöiden piinaama ja näistä johtuen estynyt löytämästä vaihtoehtoa toimintaansa tai tekemästä valintaa omien tarpeidensa ja ulkoapäin tulevien odotusten ristitulesa.

Näistä tilanteista avautuu mahdollisuus suurempaan tietoisuuteen tai totuuteen siitä, kuka ja mitä kaikkea itse on. Tietä kohti tietoisempaa, kokonaista itseä Jung kutsuu individuaatioksi.

Totuus ja valhe satujen näkökulmalta

Konkreettisten faktojen ja rationaalisen tiedon vastakuvana pidetään fantasioita ja satuja. ”Älä satuja puhu” tai ”pelkkää satua” –heitot kuvaavat tätä käsitystä.

Satuja on kerrottu alun perin vain aikuisille monissa eri kulttuureissa. Ne ovat olleet sekä viihdettä että välittäneet elämänviisauksia. Näin ne ovat siirtyneet eteenpäin sukupolvelta toiselle ja naapurikyliin. Yhdestä, alkuperäisestä sadusta onkin kehittynyt monta eri versiota kulloisenkin ajan, yhteisön ja kulttuurin tilanteiden mukaan. Sadut ovat siis syntyneet ihmisen sisäisestä kokemuksesta mutta ne ovat aina suhteessa siihen aikaan ja paikkaan, jossa sadun kertoja on elänyt. Satujen ja kertomusten taustalta löytyy usein todella tapahtuneita asioita mutta ne höystetään fantasiolla. Fantasiat syntyvät ihmisen sisäisyydestä, hänen kokemuksestaan siinä yhteisössä ja ympäristössä, jossa hän elää.

Satujen symbolisen kielen ja viestien ymmärtämisen opettelu on yhtä kiehtovaa ja suositeltavaa kuin unien kielen opettelu. Ne molemmat sisältävät fantasian kautta höystettynä toisenlaisen näkökulman siihen, mitä tähän asti olemme ymmärtäneet totuutena. Molemmat toimivat tavallaan sisäisen ja ulkoisen maailman totuuden yhdistäjinä. Sadussa kuvataan kuitenkin ensisijaisesti yleisiä, kaikkia ihmisiä koskevia asioita. Unet kuvaavat enemmän tiedostamattoman kommentteja yksilön tietoiseen tilanteeseen, suhteeseen itseensä sekä ulkoiseen tapahtumaan. Unien sankari on unen näkijä. Saduissa sadun sankari edustaa kaikkia ihmisiä tai ehkä paremminkin jotain puolta meistä kaikista ihmisistä.

Satujen tapahtumiin heijastuvat tiedostamattomat yleisinhimilliset teemat. Ne kommentoivat ihmisyyteen kuuluvia aiheita kuten arvoja, luontokappaleiden kunnioittamista, rakkautta ja valtaa ja jungilaisen kehityspsykologian näkökulmalta erilaisia puolia psyykestä ja niiden muuntumista individuaatiossa sadun edustamassa teemassa. Näitä tuli käsiteltyä seminaareissani 2017 – 2018. Mutta saduista löytyi aina yksilöllisen maailman lisäksi näköala yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen.

Jos opimme eri kulttuureista tulevien satujen kielen, avautuu vieraasta kulttuurista tulevan ihmisen maailmasta paljon. Lisäksi niiden yleisinhimilliset teemat mahdollistavat oman yksilöllisen elämäntilanteen ja kokemuksen peilaamisen niiden tapahtumiin. Jungilainen analyytikko Marie Louis von Franz on vertaillut eri kulttuurien versioita samasta sadusta toisiinsa ja avannut niiden erityislaatuista. Mahtaisiko satuihin tutustuminen ja niiden vastavuoroinen kertominen mahdollistaa maahanmuuttajille ja heidän parissaan työskenteleville uudenlaista ja kaikkia osapuolia ravitsevaa perustaa ymmärtää kulttuurien toisenlaisuutta ja sen vaikutusta yksilölliseen kokemusmaailmaan ja asenteisiin?

Saduissa myös valehdellaan. Siellä petetään ja harhautetaan mutta useimmiten valehtelusta myös rangaistaan ja totuuden puhuja palkitaan avustajilla ja lahjoilla ja onnistumisilla. Mutta toisaalta harhautus tai valhe osoittautuu saduissa joskus olevan sittenkin se oikea ratkaisu. Ja toisaalta niissä kuvataan myös tilanteita, jotka osoittavat, että totuuden puhujat eivät välttämättä tahdo meille aina hyvää .

Entä valeutiset? Voivatko ne tuottaa jotain hyvää? Keskeiseksi nouse ehkä kysymys siitä, mikä käynnistää valehtelun tai valeutisen. Mikä sen levittäjän motivaatio on? Jungiilainen analyytikko Irene Berkenbusch käsittelee tätä teemaa saksalaisen kirjailijan Jurek Beckerin romaanin avulla: Jakob, der Lügner (Jakob valehtelija) syntyi 1969. Romaanissa kuvattu valeutinen syntyy myötätunnosta ja tarpeesta herättää yhteisössä toivoa ja voimia kestää vaikeita toisen maailmansodan olosuhteita juutalaisten ghetossa. Jakob ei valehtelee hyötyäkseen henkilökohtaisesti, saadakseen etuja itselleen vaan kokee vastuuta yhteisönsä hyvinvoinnista. Hän altistaa itsensä jopa vaikeuksille ja riskeille yhteisen hyvän vuoksi. Hän kohtaa itsessään pelkoja ja epäilyjä, kyseenalaistaa oman toimintansa oikeellisuuden. Vastakohta tälle olisi tietoinen toisten harhauttaminen tavoitteena oman edun tavoittelu, oman totuuden välttäminen ja vallan käyttäminen ylitse muiden omiin tarkoituksiin. Tätä ei voida pitää eettisesti oikeana toimintana. Romaani kertoo kuitenkin mielikuvien voimasta. Se kertoo toivon ja tavoitteen herättämästä voimasta, joka auttaa kulkemaan vaikeuksien läpi kohti tulevaa. Se osoittaa myös, miten vaarallisella tiellä valheen kertoja lopulta on.

Useat sadut loppuvat onnellisesti. Mutta tällaisia loppuja pidetään usein epärealistisina ja jopa valheina, ne herättävät epärealistisia toiveita. Mutta onnettomiakin loppuja löytyy. Ne välittävät kuitenkin elämäntapausta siitä, mistä tietoisemmaksi tuleminen voisi estää epäonnisen kehityksen ja millaisia askeleita siihen tarvittaisiin.

Itse ajattelen, että sadut herättävät toivon siitä, että kaikki voi päättyä vielä hyvin. Sadut ainakin osoittavat, että on viisasta arvioida, kenen kertomaan voi luottaa ja kenen ei. Kannattaa olla harkitseva ja varuillaankin. Ne kysyvät, olemmeko itse luotettavia.

Nykymaailma haastaa totuuden ja valheen arviointiin niin somessa, politiikassa kuin arjen ihmissuhteissa. Psykkinen ja fyysinenkin oirehdinta kääntää huomion omaan itseen, omiin arvoihin, elämäntapaan ja käsityksiin itsestä ja muista, muiden odotuksista ja yhteiskunnan vaatimuksista. Näissä tilanteissa satujen viestit ovat mielestäni enemmän kuin tarpeen. Ne ovat myös lempeä tapa kohdata ja lähestyä teemoja ja kokemuksia, joita on välttänyt kohtaamasta itsessään ja näkemästä ulkoisessa maailmassa.

Copyright Tuula Grandell 24.11.2018

Lähteenä

Satuja hyödyntäneet ja tutkivat seminaarini vuosilta 2017–2018, Marie-Louise von Franzin kirja *Psychologische Märchen interpretation* ja *Jung Journal* maaliskuulta 2018.